

Giriş: Müasir dövrdə multikulturalizm ümumi bəşər varlığının inkişafının əsas hərəkətverici amillərindən biri hesab edilir. Multikulturalizm xalqlarda mədəni və dini tolerantlıq yaradır. Müasir dünyada baş verən hadisələr onu deməyə əsas verir ki, qlobal miqrasiya axınları müxtəlif səbəblərdən artmaqda davam edir və bu cür yerdəyişmələrin yaxın gələcəkdə azalma ehtimalı olduqca azdır. Fakt kimi götürüldükdə multikulturalizm müxtəlif qruplara mənsub insanların birlikdə yaşaması, işləməsi və bir-biri ilə qarşılıqlı əlaqədə olmasını nəzərdə tutur. Bu qruplar bir-birlərinə qarşı dözümlü münasibət sərgiləyir və özündən fərqli olanları qəbul edirlər. Məlum olduğu kimi, multikulturalizmin termin olaraq nisbətən yaxın zamanlarda yaranmasına baxmayaraq bir təzahür forması kimi, bilməliyik ki, bu terminin yaranmasından öncə uzun tarixi dövr ərzində bu bir təzahür forması kimi artıq mövcud idi. Əgər düşündüyümüz kimi olmasaydı, onda heç vaxt çoxmillətli, müxtəlif millət və xalqlara mənsub olan mədəniyyətlər mövcud olmazdı və heç vaxt mövcud böyük bəşər mədəniyyətləri formalaşmazdı, çünki özü üçün hər hansı sərhədlər müəyyənləşdirən və yalnız özünün müəyyənləşdirdiyi həududlarında fəaliyyət göstərən hər bir mədəniyyət özünü tənəzzülə uğramaq təhlükəsi ilə üz-üzə qoyardı. Ancaq ziddiyyətlərə, hansısa sosial, məişət, siyasi xarakterli problemlərə baxmayaraq bəşəriyyət inkişaf edir, bütövlükdə intellekt, idrak, şüur və mədəniyyət irəli gedir. Multikulturalizm ideyalarının qədim zamanlardan mövcudluğuna dair bir çox nümunələr göstərmək olar. Məsələn, əgər insanın şüurunda və intellektində mücərrəd təfəkkür, yaradıcı fikrində multikulturalizm ideyası olmasaydı, onda Nizami Gəncəvi hələ XII əsrdə yeddi mədəniyyətin təsviri ideyasını özündə əks etdirən Yeddi gözəl əsərini yaratmazdı. Höte, deyək ki, Şərq divanını ərsəyə gətirməzdi. Təkcə bədii ədəbiyyat və poeziyada yox, bununla bərabər qədim incəsənətin memarlıq sahəsində də dünyaya öz incilərini – şah əsərlərini bəxş edən ərəb-İspan mədəniyyəti təşəkkül tapmazdı. Orta əsrlərdə xristian və İslam mədəniyyətinin belə uğurlu sintezi mədəniyyətlərin dialoqu, yenə də multikulturalizm anlayışının çiçəklənməsi, qol-qanad açması göstəricisi olaraq başa düşülməlidir. Bu proses müasir dövrümüzdə elə bu gün də davam etməkdədir.

Əsas hissə: Elmi və publisistik ədəbiyyatlarda multikulturalizm termini daha çox iki formada geniş və dar mənalarda işlədilir. Geniş mənada multikulturalizm məfhumu çoxmədəniyyətlilik məfhumunun sinonimi kimi izah edilirsə, dar mənada multikulturalizm terminindən cəmiyyətdə mövcud olan etnik, irqi, dini və mədəni müxtəlifliklərə münasibətdə dövlətin apardığı konkret siyasəti özündə əks etdirir.

Yerli və xarici alimlər "multikulturalizm" in müxtəlif aspektlərini nəzərdən keçirir və bu konsepsiyanın bir sıra təriflərini təklif edir. H.D.Hoffman-Novotni yazır ki, "multikulturalizm müxtəlif mədəniyyətlərin bərabərliyinə, eləcə də bir mədəniyyətin hegemonluq modelinə qarşı bərabər mövcudluğa nail olmağın yollarını nəzərdə tutur" [13]. F.O.Radtke qeyd edir ki, "multikulturalizm siyasət fəlsəfəsinin mənəvi standartlarına əsaslanan və ədalət probleminin və münaqişənin nizamlanmasının həlli üçün nəzərdə tutulmuş, XX əsrin sonlarında milli dövlətin böhranına reaksiya göstərən bir proqramdır [14]. K.Çyürcherə görə, bu fenomen "fərqli, xüsusi "biz"- qrupu olmağımız sualına, eyni ərazidə və müəyyən çərçivə daxilində yaşamağa imkan verəcək institusional razılaşmaya şərait yaradan və onu dəstəkləyən vahid dövlət daxilində yaşamağa kömək edə bilər [14, s.68]. V.Tişkov hesab edir ki, "multikulturalizm həmçinin siyasi fəlsəfə və etika sahəsində ictimai institutların və insanların gündəlik həyatında əks etdirdiyi hüquqi normaları

əlaqələndirən konkret konsepsiya və mövqedir" [15].

Multikulturalizmin, müsbət və ya mənfi çalarlı olmasından asılı olmayaraq istər akademik müzakirələrdə, istərsə də siyasi müzakirələrdə çox populyar müzakirə obyektinə çevrilib. A.Fleras və J.L.Elliottun qeyd etdiyi kimi, bu məfhumun istifadə rəngarəngliyinin kökündə fərqli subyektlərin ona fərqli məzmununda yanaşması, onların fərqli niyyətlərə malik olması, terminin tətbiq sahəsinin genişliyi dayanır [1]. Sözün etimoloji mənası kifayət qədər aydındır: ən sadə izahla multi – çox, kultura – mədəniyyət, yəni çoxmədəniyyətlilik deməkdir. Sözün sonundakı izm şəkilçisi bu terminin siyasi ideoloji cərəyan olmasının təsdiqinin göstəricisidir. Əslində isə deskriptiv yanaşma baxımından, multikulturalizm sosial fəlsəfi anlayışla yanaşı, müxtəlif adət-ənənəyə, dilə, dinə və mədəniyyətə malik insan qruplarının bir-biri ilə dinc-yanaşı eyni sosial məkanı bölüşməsindən ibarət ictimai vəziyyətin ifadəsini, həmçinin sadalanan mədəni fərqliliklərin qorunub saxlanması və tanınmasına yönəlmiş siyasi proqramı və ya müxtəlifliyin idarə edilməsini də özündə əks etdirir. Bunlarla yanaşı, multikulturalizm eyni zamanda həm də ictimai müzakirə mövzusu kimi də çıxış edir. Yəni, etnik və milli müxtəlifliyin idarə olunmasına yönəlmiş siyasi proqram istiqamətlərini dəyişmədən belə ictimai fikirdə multikulturalizmi müzakirə predmetinə çevirmək, beləliklə də ona mənfi və ya müsbət məna vermək olar.

Çox zamanlar multikulturalizm termini ənənəvi olaraq fərqli millətlərin bir millət kimi birləşdiyi əritmə qazanı konsepsiyası ilə müqayisə edilir. Ən böyük əritmə qazanı hesab edilən ABŞ barədə bir şey qeyd etmək məqsədəuyğun olar: Avropanın beynəlxalq siyasəti üçün daha çox səciyyəvi olan sosial təsir alətləri mövcud olmuşdur, məsələn, bunlardan biri 60-cı illərdə tətbiq edilmiş və yalnız bir nəsil üçün planlaşdırılmış, təhsil müəssisələrinə və işə qəbul zamanı azlıqlara müəyyən imtiyazlar verən affirmasiyadır (affirmation). Bu proqramın tətbiq edilməsinin əsas səbəbi cəmiyyətdəki qeyri-bərabərliyin afroamerikalıların inkişaf tempinin ağırdəli əhəliyə geri qalması və kiçik bir sürətləndirmənin onları ağlarla eyni səviyyəyə çıxara bilməsi, bundan sonra layihənin dayandırılma biləcəyi ideyasından yaranırdı. Həqiqətdə isə hər şey nəzərdə tutulduğu qədər də asan olmadı, proqramın işində bir sıra səpmalara yol verildi ki, bu da ideyanın həyata keçirilməsi prosesində bəzi çətinliklərin üzə çıxmasına səbəb oldu. Ona görə də, bu gün prosesdən 40 ildən artıq bir vaxt keçməsinə baxmayaraq affirmasiyanı nəinki ləğv etdilər, hətta fəaliyyət proqramı olaraq daimi tətbiq ediləcək sabit kimi müəyyən edildi. Bütün deyilənlərə baxmayaraq, nəzərdə tutulan bərabərliyə nail olmaq heç cür mümkün olmadı, əksinə, nə qədər paradoksal olsa da, bu gün ağırdəli əhəli daha əlverişsiz bir vəziyyətə düşdü. Düşünmək olardı ki, tətbiq olunan affirmasiya proqramı guya kömək etməyə yönəldiyi insanlar üçün daha təhqişedici və alçaldıcı bir alətə çevrildi, faktiki olaraq, onların həyatda məqsədlərinə müstəqil şəkildə nail olmaq üçün kifayət qədər inkişaf etmədiyini fikri ortaya çıxadı. Yəni affirmasiyanın tətbiqinin həyatda əldə etdiyi bir şey varsa, o da nəzərdə tutulmayan tam əks effektdir.

Multikulturalizm mövzusu – müasir dünyada sosial bərabərsizlikdən uzaqlaşma və ondan yaxa qurtarma cəhdlərinin mədəni etnik və milli bərabərsizliklə qarşılaşdığı və bununla da münaqişəli situasiyalar doğurduğu sosial-mədəni strategiya problemdir. Ehtimal olunur ki, bir ölkəyə uyğunlaşdırılmış modelin digər ölkələrdə tətbiq edilməzliyinə gətirib çıxaran da elə məhz bu problemin özüdür. Siyasi tənqid araşdırmaçıları multikulturalizmə yeni nəzərlərlə baxmağa vadar edir.

İ. Bloemraad və M. Wright müasir elmi ədəbiyyatın ümumi təhlilindən belə qənaətə gəlirlər ki, multikulturalizm anlayışından istifadəni 4 qrupda cəmləşdirmək olar:

1. Multikulturalizm əhalinin müxtəlifliyi barədə demoqrafik faktların təsviridir (deskriptiv yanaşma);
2. Multikulturalizm ədalətin və bərabərliyin siyasi fəlsəfəsidir;
3. Multikulturalizm etnik, mədəni, irqi və dini müxtəlifliyin tanınmasına və idarə edilməsinə istiqamətlənmiş siyasətdir;
4. Multikulturalizm müxtəlifliyin ictimai diskursa qəbul edilməsi, ictimai fikirdə tanınması və dəyər verilməsidir [2].

Ötən əsrin 70-ci illərindən başlayaraq Amerika və Avropa qitələri ölkələrində multikulturalizm siyasətinin aparılmasına başlandı. Bu siyasət həyata keçirilərkən bir tərəfdən mədəniyyətlərə azadlıq təmin edilsə də, digər tərəfdən bu siyasəti həyata keçirən dövlətlərin əsas məqsədi mədəniyyətlərin inteqrasiyasına nail olmaq və cəmiyyəti vahid ideya ətrafında cəmləşdirmək oldu. Lakin 2010-cu ildən sonra bir sıra inkişaf etmiş Avropa dövlətləri (Britaniya, Almaniya və Fransa kimi) multikulturalizm siyasətinin bu dövlətlər üçün uğursuz olduğunu və bu siyasətdən imtina etdiklərini bəyan etdilər. Bu ölkələrdə multikulturalizm siyasəti böhranının əsas səbəbi, mədəniyyətlərarası təbii inteqrasiya prosesində çoxsaylı miqrantların gətirdiyi mədəniyyətin Avropa mədəniyyətindən daha güclü təsir qüvvəsinə malik olması idi. Bu zaman Avropa daha çox iki problemlə üz-üzə qaldı: Birinci problem müsəlman miqrantların yerli mədəniyyətlə inteqrasiyaya o qədər də meyl göstərməməsi idi.

Gözləntilərin əksinə avropalılarda islama yönəlmə prosesinin daha güclü olduğu ortaya çıxdı. İkinci problem isə get-gedə ağırlaşan avropa əhalisinin sayca azalması və təbii artım hesabına qaradərililərin sayının daha sürətlə durmadan artması prosesi oldu. Bu tendensiyanın yayılması perspektivdə Avropada ağırlaşan irqə mənsub olan əhalinin azalaraq təcridə yoxa çıxması təhlükəsinin özünü daha kəskin şəkildə göstərməsi təəssüratını yaratdı. Avropa dövlətlərində ailə planlaşdırması, qadın kişi bərabərliyi, cinsi azlıqların hüquqları, gender problemləri, qadının cəmiyyətdə rolunun artması və s. kimi məsələlər əslində doğum səviyyəsinin aşağı düşməsi hesabına yaranırdı. Lakin etnik qruplar bu dəyərləri Avropalı bəzi dövlət və siyasət nümayəndələrinin arzu etdikləri (istədiyi) səviyyədə mənimsəmədikləri üçün, nəticədə yerli əhalinin sayı azalmağa, miqrasiya prosesi nəticəsində etnik qrupların sayı isə sürətlə artmaqda davam etdi. Bu isə qərb mədəniyyətinin get-gedə assimilyasiya olmasına gətirib çıxaran bir proses idi. Bu səbəblər Avropa ölkələrindən bir neçəsinin multikultural cəmiyyət yaratmaq ideyasından imtina etmələri ilə nəticələndi.

Multikulturalizm – təkcə insanların hakim qrup və ya qruplar tərəfindən deyil, həm də milli azlıqlar və ölkəyə yeni daxil olanlar tərəfindən dəstəklənən mədəni müxtəlifliyə münasibətdə göstərilən fərqli münasibətlərin çoxtərəfliyidir. Multikulturalizmin yuxarıda sadalanan özünəməxsus spesifik cəhətləri onu son nəticədə cəmiyyətin inkişafına səbəb olan pozitiv təzahür, müsbət hadisə və milli mədəniyyətin inkişafına müsbət təsir göstərən bir siyasət kimi xarakterizə edir. Zaman və məkan anlamında, həyatın mənası anlayışına təsir edən bir çox dəyişikliklər inkişaf etməkdə olan xalqları öz doğma mədəniyyətləri ilə digər mədəniyyətlərin yaxınlığına yenidən nəzər yetirməyə, baxmağa və digər fərqli

mədəniyyətlərlə təmas axtarışına məcbur edir. Bu ünsiyyət, mədəniyyətlərarası dialoq ideyası, yaşadığımız qeyri-sabit və kifayət qədər dəyişkən olan müasir dünya üçün aparıcı ideyaya çevrilir. Bu modellərin bir ölkəyə uyğunlaşdırılması mümkündür, ancaq onlar digər şərtlərlə dəyişiklik edilmədən birbaşa heç bir formada tətbiq edilə bilməz, çünki sınınmış bir model əsrlərlə formalaşmış müəyyən dəyər-məna bazasına söykənir və yalnız bu bazaya uyğun olur. Hər hansı bir fərqli modelin tətbiqi üçün lazım olan əsasların tapılması o qədər də asan məsələ deyil, çünki, bərabər hüquqla dinc-yanaşı yaşamının dünya təcrübəsinin ümumi inkişaf strategiyasının konkret etnomədəni və milli-mədəni inkişaf konsepsiyası ilə uzlaşması kimi bir prinsipə əsaslanmalıdır.

Multikulturalizm fərqli mədəniyyətlərin dinc-yanaşı və ya birgə yaşayış tərzidir. Azsaylı xalqlara öz etnik-mədəni dəyərlərini qorumaq naminə azadlıqlar verməklə paralel, onlara yaşadıkları cəmiyyətin bütün sahələrində fəal iştirak etmələrinə hər formada şəraitin yaradılmasıdır. Bu siyasət milli və etnik azlıqların etnik-mədəni dəyərlərinin qorunmasını təmin etməklə, titul etnos ilə milli azlıqların etnik-mədəni dəyərlərinin qorunub saxlanmasına və inkişafına eyni şəraitin yaradılmasına, onlara məxsus fərqli mədəniyyətlərin qarşılıqlı təsir göstərməsinə zəmin yaradır. Bu isə cəmiyyətdə inteqrasiya proseslərini dərinləşdirir. Multikulturalizm siyasəti dövlət tərəfindən həyata keçirilən mədəni müxtəlifliyin idarə edilməsi yollarından ən optimalı olsa da, göstərilən alternativlər arasında bu gün ən çox ictimai müzakirələrə səbəb olan siyasətdir. Şübhəsiz ki, multikulturalizm adı altında həyata keçirilən və ya ən azı bu cür qəbul edilən siyasi proqramların bir çox formaları mövcuddur ki, bunların həlli üçün yollar göstərən siyasəti multikulturalizm adlandırmaq olar (preskriptiv).

Qərb mədəniyyətini tədricən məhv olma həddinə çatdırmış multikulturalizm terminin mənasında iki ziddiyyət aydın görünür. İlkin olaraq deyə bilərik ki, çoxmədəniyyətlilik etnik cəhətdən rəngarəng cəmiyyətlərdə mədəni identikliyin xüsusiyyətlərinin qorunması mənasını daşıyır. İkinci mənada isə mədəniyyətlərin ümumbəşəri dəyərlər məcrasında inkişafı, zənginləşməsi və bir-birinə qarşılıqlı nüfuz etməsi məqsədli inteqrasiyasını tələb etməsi tamamilə bir-birinə ziddiyyət təşkil edən şərtlərdir. Çünki bərabərlik xüsusiyyətlərinin saxlanılması, zənginləşməsi və bir-birinə qarşılıqlı keçməsi mədəniyyətlərin qarışması anlayışları bir-biri ilə ziddiyyət təşkil edir. Vaxtilə multikulturalizmin qlobal siyasətini həyata keçirən Qərb dövlətlərinin liderləri, indi öz söz və məsləklərindən qətiyyətlə imtina edirlər. Bu proses 2010-cu ilin sentyabrından başlayaraq baş verdi: Fransanın prezidenti Nikola Sarkozi, Almanyanın kansleri Anqela Merkel və Böyük Britaniyanın baş naziri Ceyms Kameron Qərb ölkələrində multikulturalizmin tam məğlubiyyətə uğradığını etiraf edərək, qərb cəmiyyətinin inkişafı üçün təhlükəli hesab edilən və bir vaxtlar bu ölkələrdə dəbdə olan multikulturalizm siyasətindən açıq-aşkar geri çəkildilər. Görünür ki, qərb intellektualları özləri üçün hələ də multikulturalizm anlayışının nəyi ifadə etdiyini sonuna qədər müəyyənləşdirə bilməyiblər. Bu terminin mənasının dərk edilməsinə hər bir siyasətçi və ya intellektual insan özünün dünya görüşü, məqsəd hədəfi, siyasi baxışları, seçki qabağı vəziyyətlə əlaqəli üstünlük qazanma imkanı mənasını dərk etməklə kifayətlənirlər.

Bəlkə də bir qədər qərribə səslənə bilər, amma mənə belə gəlir ki, multikulturalizm termini Qərbdə, vaxtı ilə beynəlmiləl sovet mədəniyyəti

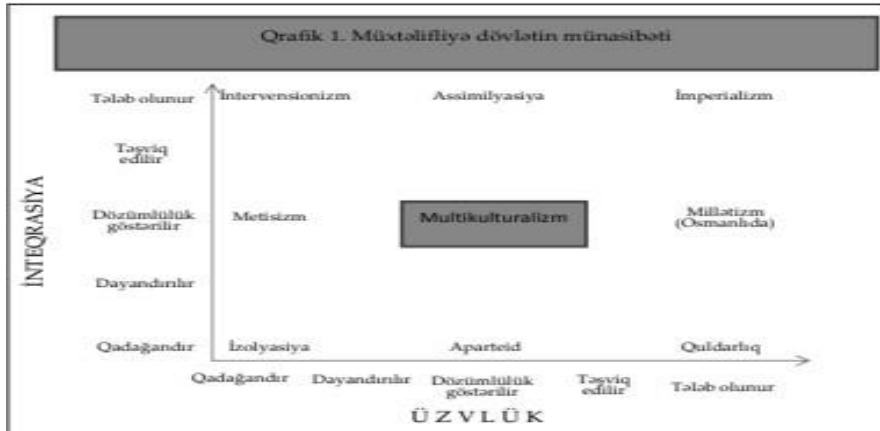
fenomeninə cavab olaraq formalaşdırılmışdır. Qərb ölkələrində, 70 il ərzində peşəkar sovetşünaslar bu fenomenin nadirliyini, bəzən ona ağlabatan izah tapmayaraq öyrənirdilər. Yeri gəlmişkən, homo sovetikus termininin yaranmasının əsas faktoru da elə bu proses oldu. Qərbdə anlaşılmayan rəssional və praqmatik xüsusiyyətlərə malik olan insanı sovetşünaslar belə adlandırır.

Bütün dünyaya əxlaq dərsi verən Rusiyanın, qərb nöqtəyi-nəzərindən tamamilə məqbul sayılmayan bu məsələyə dair yanaşmasını iki misalda göstərmək yerinə düşər. 1919-cu ildə Rusiyanın hər tərəfində aclıq, soyuq, yoxsulluq və vətəndaş müharibəsinin tüğyan etdiyi bir vaxtda, əhalinin çox hissəsi, az savadlı və ya savadsız idi. Düşünmək olardı ki, bütün ölkə, ən əsas da mədəniyyət itirilmişdir, elə bu vaxt Maksim Qorkinin təşəbbüsü ilə Dünya Ədəbiyyatı kitabxanası nəşr olunmağa başlandı. İkinci misal 1941-ci ilin 19 oktyabrına aiddir. Almanıyanın işğalçı ordusu tərəfindən tamamilə mühasirəyə alınmış Leninqradda çox acınacaqlı vəziyyət hökm sürürdü, alman ordusu Leninqrad şəhərinin mərkəzini bombalamağa başlayır, həmin vaxt Leninqrad şərqşünaslıq Ermitajın binasında görkəmli Azərbaycan şairi və mütəfəkkiri Nizami Gəncəvinin təntənəli yubileyini

təşkil etdilər, yubileydə Şestakoviçin məşhur 7-ci simfoniyası dinlənildi. Cəbhənin siyasi idarəetmə heyəti şərqşünas-məruzəçilər cəbhə xəttindən (Kolpino və Vnukova ətrafından) bir günlüyə uzaqlaşdılar. İntellektual, siyasi və mədəni elitanın fədakar fəaliyyəti əsas faktor olmaqla, ölkə dünya miqyasında iki aparıcı dövlətdən biri olmağa, müharibəni qələbə ilə başa çatdırmağa, kosmosa ilk kosmonavt göndərməyə, iki kosmik aparatı Ayda və Marsda yerləşdirməyə, atom elektrik stansiyası tikməyə, yeni lazer texnologiyası yaratmağa şərait yaratdı.

Multikulturalizm təkcə mədəniyyətin ədəbiyyat və musiqi kimi bədii-estetik sahələrini deyil, cəmiyyətin istənilən səviyyəli bütün təbəqələrinə təsir göstərə bilən siyasətə, idarəetmə sisteminə, ictimai həyata, iqtisadiyyata, elmə, təhsilə və s. bütün yaşayış tərzinə təsir göstərən ictimai-siyasi fenomendir.

Mədəni müxtəlifliyin idarə olunması ilə bağlı elmi ədəbiyyatlarda çoxsaylı araşdırmalar mövcuddur. Məsələn, Çandran Kukatas dövlətin müxtəlifliyə beş yanaşma tərzini göstərir: izolyasiya siyasəti, assimilyasiya siyasəti, zəif multikulturalizm, güclü multikulturalizm və apartied [11]. Çandran Kukatas bu tədqiqatında mədəni müxtəlifliyin, fərqliliyin idarə olunmasının müxtəlif formalarını göstərmək məqsədi ilə qrafiki təsvirdən istifadə edir. O, absis oxu üzərində dövlətin azlıqlarının varlığına və ya azlığın üzvü olmağa münasibətini, ordinat oxu üzərində isə azlığın cəmiyyətə inteqrasiyasına münasibətini yerləşdirir və beləliklə, müxtəlif dövlət siyasəti formalarının baxılan koordinat sistemindəki yerini göstərir. Multikulturalizm siyasəti dinlərin və mədəniyyətlərin fərqli cəhətlərini zorla aradan qaldırmaq istiqamətində atılan addımları qəbul etmir, dinc yanaşı yaşamağa üstünlük verir. Burada ümumbəşəri və milli ideyaların vəhdəti, fərqli konfessiyaların, mədəniyyətlərin identikliyinə qorunması olduqca vacib amil sayılır.

Zəif multikultural yanaşmanın əsas məzmununu dövlətin kənardan gəlmələrə icazə verməsi, lakin gəlmələrin yerli mədəniyyətə inteqrasiyasının onların öz arzusundan asılı olmasıdır. Bu yanaşmada miqrantlar cəmiyyətin ictimai həyatında daha yaxından iştirak etmək üçün yerli dominant mədəniyyətin ən mühüm elementlərini özününküləşdirirlər, dövlət şüurlu və düşünülmüş assimilyasiya siyasəti aparmır. Miqrantların bəziləri dominant mədəniyyətə könüllü inteqrasiya etsələr də, digərləri başqa seçim olmadığından könülsüz şəkildə və ya dövlətin mədəni müxtəlifliyinin qorunmasına yönəlmiş xüsusi siyasəti olmadığından özlərindən asılı olmadan assimilyasiyaya məruz qalırlar.

Güclü multikulturalist yanaşmada isə azlıqlar və miqrantlar nəinki cəmiyyətin tamhüquqlu üzvü kimi iştirakçılığın təmin edilməsinə, həmçinin bu zaman öz fərqli kimliklərini və ənənələrini qoruyub saxlamalarına təminat verilir. Bu zaman müxtəlifliyə qarşı yalnız dözümlü münasibət sərgilənmir, həmçinin müxtəlifliyin maddi təminat və xüsusi hüquqlar vasitəsilə təmin edilməsi, qorunması üçün müsbət və ciddi addımlar atılır.

Nəticə: Son olaraq qeyd edə bilərik ki, istər yerli müəlliflərin, istər sə də xarici müəlliflərin əsərlərində Multikulturalizm anlayışın məzmunu, ümumi mahiyyəti və fundamental elmi-nəzəri fənn kimi öyrənilməsi müasir dövrdə də öz aktuallığı ilə səciyyələndir. Multikulturalizm təzahür forması olaraq yeni ideya deyil və dünyada əmin-amanlığı sabitliyi sevən hər bir düşüncəli insan yaddaşında, eləcə də xalq kütlələrinin şüurunda həmişə olanları canlandırmaq, daimi yaddaşa köçürmək istəyi həmişə aktual olmuşdur və aktual olaraq qalmaqdadır. Bunlarsız bəşəriyyətin davamlı inkişafı mümkünsüz hesab edilir.

Ədəbiyyat:

1. Azərbaycan Milli Ensiklopediyası. Azərbaycan cildi. Azərbaycan Milli Ensiklopediyası Elmi Mərkəzi, Bakı, 2007, 884 s.
2. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası. Bakı, Qanun nəşriyyatı, 2010.
3. Həsənov N. Azərbaycanın multikultural dəyərləri-örnek modeli. Respublika qəzeti, 2016, 21 fevral.
4. S.Hantinqton. Sivilizasiyaların toqquşması və dünya düzəninə yenidən qurulması
5. N. Tusi .Əxlaqi-Nasiri Bakı, Lider nəşriyyat, 2005,

6. Mirzəbəyli İ. Azərbaycan həmişə regionun dini və milli baxımdan ən tolerant ölkəsi olub. Xalq qəzeti, 2016, 19 fevral
7. Şükürov. A Qloballaşma: mahiyyəti və perspektivləri. Bakı, 2001, 170 s. - s.4-
8. Bakı beynəlxalq multikulturalizm mərkəzinin nəşrləri. Bakı 2016-cı il
9. Həsənov N. Azərbaycanın multikultural dəyərləri - örnək modeli. Respublika qəzeti, 2016, 21 fevral
10. И.Г.Гердер. Идеи к философии истории человечества. М, 1991.
11. Цит. по: Мультикультурализм и трансформация постсоветских обществ / под ред. В.С. Малахова и В.А. Тишкова. М., 2002. С. 108.
12. Тишков В. А. Теория и практика мультикультурализма // Мультикультурализм и трансформация постсоветских обществ / под ред. В.С. Малахова, В.А. Тишкова. М., 2002. С. 335.
13. Восток-Запад. Диалог культур и цивилизаций. Материалы II межвузовской научной конференции молодых ученых. М.: Изд-во РУДН, 2000, 373 с.
14. Kukathas Ch. (2003). Theoretical Foundations of Multiculturalism. http://econfaculty.gmu.edu/pboettke/workshop/fall04/theoretical_foundation.pdf
15. Levy J.T. (2000). The Multiculturalism of Fear. Oxford University Press.
16. Hoffman-Novotny H. J. Soziologisches Aspekte der Multikulturalitaet // Migration. Ethizitaet. Konflikt. Osnabrueck, 1996. P. 39.
17. Banting, K. and Kymlicka, W. (eds.) (2006). Multiculturalism and the Welfare State in: Recognition and Redistribution in Contemporary Democracies. Oxford: Oxford University Press.
18. Fleras, A. (2009). The politics of multiculturalism: Multicultural governance in comparative perspective. New York: Palgrave Macmillan.
19. Fleras, A. (2009). The politics of multiculturalism: Multicultural governance in comparative perspective. New York: Palgrave Macmillan).
20. Heckman F. (1993). Multiculturalism Defined Seven Ways. The Social Contract. Volume 3, Number 4.
21. Will Kymlicka. Liberalizm, icma və mədəniyyət 1989.
22. Will Kymlicka. Milli dildə siyasət: millətçilik, multikulturalizm və vətəndaşlıq 2001.
23. Will Kymlicka. Müasir siyasi fəlsəfə: Giriş 2002.
24. Will Kymlicka. K. Banting. Bax: 17.
25. Kymlicka, W., & Banting, K. G. (2006). Multiculturalism and the welfare state: Recognition and redistribution in contemporary democracies. Oxford: Oxford University Press. s.3-4).

Севиндж Дадашзаде

Понятие мультикультурализма: его содержание и сущность

Резюме: В статье всесторонне раскрывается содержание и сущность концепции мультикультурализма с научной, теоретической и практической точек зрения. История этой концепции проиллюстрирована

достоверными фактами, ссылаясь на работы местных и зарубежных авторов, а также в статье разъясняются положительные или отрицательные оттенки мультикультурализма.

Ключевые слова: концепция мультикультурализма, толерантность, мультикультурализм, этнос, описательный подход.

Sevinj Dadashzade

The concept of multiculturalism: its content and essence

Summary: The article explains the content and essence of the concept of multiculturalism in a broad scientific, theoretical and practical way. The history of this concept is illustrated with accurate facts, referring to the works of local and foreign authors, as well as the article explains the positive or negative shades of multiculturalism.

Key words: Multiculturalism, tolerance, multiculturalism, ethnos, descriptive approach.